

V. VALEVICIUS

MOKSLO ŽINIŲ EMPIRINIO PAGRINDO PROBLEMA XX a. MOKSLO FILOSOFIJOJE

XX a. Vakarų mokslo filosofijoje galima išskirti dvi ryškias mokyklas: *normatyvinę* ir *deskriptyvinę*. Pirmajai priklauso loginio pozityvizmo atstovai — M. Šlikas, R. Karnapas, H. Reichenbachas. Jai taip pat galima priskirti K. Poperį, I. Lakatosą, I. Agasį. Deskriptyvinės mokyklos žymiausi atstovai — T. Kunas ir P. Fejerabendas. Jai būdingas realus mokslo proceso aiškinimas, kultūrinių mokslo raidos reikšmių tyrimas. Tuo tarpu normatyvinė mokykla, remdamasi idealiu mokslo modeliu, formuluoja loginius ir metodologinius mokslinio pažinimo kriterijus bei normas. Daugiausia dėmesio normatyvinė mokykla skiria mokslinių žinių patikrinimo ir patvirtinimo problemai. Ši problema rūpėjo ir deskriptyvinei mokyklai.

Sveikam protui absoliutus ir nepajudinamas mokslo pamatas yra empirinės žinios. Jos atspindi pasaulį tokį, koks šis yra. Tokiu požiūriu vadovaujasi ir viena ryškiausių XX a. metodologinių mokyklų — *loginis pozityvizmas*. Šios srovės atstovai metodologinio tyrimo objektu pasirinko mokslo kalbą. Nepajudinamu mokslo pamatu jie laiko *protokolinius* sakinius, atspindinčius pažįstančiojo subjekto gaunamus duomenis ir sudarančius *empirinę* mokslo kalbą. Pavyzdžiui, R. Karnapas pabrėžia, jog «paprasciausiai „protokolinės kalbos“ sakiniai remiasi betarpiškais daviniais (das Gegebene), jie aprašo paprasciausių betarpiškų išgyvenimų, arba fenomenų, turinį, vadinasi, paprasciausias pažinias daiktų būsenas»¹. R. Karnapo nuomone, galimos trys mokslo žinių pagrindo interpretacijos.

Pirmoji — „betarpiškų davinų elementai yra paprasti sąmoningi jausmai ir pojūčiai“. Kaip teigia R. Karnapas, ji priklausanti *atominiam* mechaniško tipo pozityvizmui ir nesanti visiškai moksliška.

Antroji interpretacija — „atskiri pojūčiai duoti ne betarpiškai, o yra greičiau (pavyzdžiui, matymo vaizdinio (Sehggestalt) arba bendro momentalaus išgyvenimo) abstraktaus dalijimo rezultatai»².

¹ Carnap R. Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft.— Erkenntnis, 1932, Bd. 2, S. 438.

² Ten pat.

Trečia — „betarpiškų davinųjų elementai yra daiktai. Trimatis kūnas suvokiamas ne tik kaip sekančios viena paskui kitą dvimatės projekcijos“³.

Iš šių interpretacijų R. Karnapas nepasirenka galutinio varianto, nors linksta prie antrojo, trečią palikdamas tolesniam tyrimui. Visos nurodytos interpretacijos priklauso vienam — subjektyvios pažinimo teorijos tipui. Iš to išplaukia, jog tos žinios, kurias gauna pažįstantis subjektas, pažinimo procese priklausančios tik jam. Tuo tarpu realios mokslinės žinios esančios *bendražmogiškos*. Iš šios kritinės situacijos R. Karnapas išsina tvirtindamas, jog fizikos kalba, viena vertus, atspindi mūsų pojūčių duomenis, o, antra vertus, ji yra bendra, bet ne individuali. Protokolinė kalba yra šios kalbos dalis (Teilsprache), abi jos izomorfiškos, o tai leidžia protokolinės kalbos sakinius išversti į fizikinę kalbą⁴.

O. Noiratas, kritiškai vertindamas R. Karnapo straipsnyje „Fizikos kalba kaip universali mokslo kalba“ pareikštas mintis, rašė, jog bandymas ieškoti absoliučiai teisingų protokolinių sakinių yra metafizinis, arba nemokslinis. „Nėra tokių priemonių, kurios leistų galutinai teisingus, grynus protokolinius sakinius padaryti pradiniu mokslo išeities tašku“⁵. Ieškodamas tikros protokolinės kalbos, O. Noiratas pabrėžia, jog protokolinė kalba skiriasi nuo neprotokolinės — stebėtojo dalyvavimu. Protokolinės kalbos sakinyje visada nurodomas konkretus stebėtojas, vykdamas eksperimentą, fiksuojantis tuos duomenis, kurie aprašomi protokoliniais sakiniais. Kadangi jis gali klysti, dėl to protokoliniai sakiniai nėra absoliučiai teisingi. Mokslinės kalbos sistema susidedanti iš tarpusavyje besiderinančių sakinių. Jeigu kuris nors iš jų neatitinka šios sistemos, tai reikia jį arba atmesti, arba keisti sistemą.

R. Karnapo atsakymas į kritiką buvo nenuoseklus⁶. Jis sutiko su pagrindiniais O. Noirato teiginiais, bet stengėsi išsaugoti savo ankstesnes pažiūras, jas tik nežymiai modifikuoti. Dėl to R. Karnapas teigia, jog egzistuoja du mokslo kalbos formavimo būdai: vienas iš jų — fizikinis, kitas — pasiūlytas O. Noirato. Kiekvienas iš jų turi savo privalumų, bet, jo nuomone, aišku, jog absoliučiai teisingų žinių kaip žinojimo pagrindo paieška yra *idealistinio* absoliutizmo liekana.

Prieš tokią protokolinių sakinių sampratą pasisakė M. Šlikas. Nesėkmė, ištikusį R. Karnapą, pamokė jį ta prasme, kad leido suprasti, jog mokslas nebūtinai turįs turėti tokį pagrindą, kokį nurodė ankstyvoji loginio pozityvizmo programa (ji buvo pateikta R. Karnapo „Pasaulio loginiame konstravime“, išėjusiame 1928 m.). Ieškodamas naujo mokslo pagrindo, M. Šlikas pradeda nuo „protokolinio sakinio“ sąvokos analizės. „Protokolinis sakiny absoliučiai paprastai išsako faktus“⁷. Tokiu sakiniu pabrėžiama, jog mokslas prasideda faktų konstatavimu, jie yra mokslo pradžioje. Bet logi-

³ Ten pat, p. 439.

⁴ Ten pat, p. 453—458.

⁵ *Neurath O.* Protokollsätze.— *Erkenntnis*, 1932, Bd. 3, S. 206.

⁶ *Carnap R.* Über Protokollsätze.— *Erkenntnis*, 1932, Bd. 3, S. 215—228.

⁷ *Schlick M.* Gesammelte Aufsätze.— *Wien*, 1938, S. 290.

niai pozityvistai ieško ne *pirminių* faktų, o *pirminių* sakinių. O. Noirato požiūriu, protokolinių sakinių teisingumas nustatomas loginio neprieštaringumo pagalba. Bet šis kriterijus, M. Šliko nuomone, neleidžia atskirti gerai apgalvotos nesąmonės nuo mokslinių teiginių, nes jis taikomas tik kalbos ribose. Tiksliau, neprieštaringumas — formalus kriterijus, o mokslui būtina savo pagrindinius teiginius derinti su teiginiais apie stebimus daiktus. Tuo pat metu tai turi būti atskiro individo teiginiai, nes tik atskiro pažįstančiojo subjekto sprendiniai gali būti teisingi. Ir kaip tik tie sprendiniai, kurie fiksuoja tam tikrą laiko ir vietos momentą, formuojami momentaliai. Juos M. Šlikas vadina *konstatacijomis*, paskutiniu mokslų žinių struktūros tyrimo etapu. Jos ir leidžiančios priimti ar atmesti žinių, kaip *koherentiškų* sakinių, sistemą. Pačių konstatacijų užrašyti negalima, nes jos — jutimiškai reprodukuoto pažinimo akto atgaminimas.

Taigi M. Šlikas grįžta prie pirminės loginio pozityvizmo programos, reikalaujančios absoliutaus mokslinių žinių tikrumo. Tuo pačiu ir visi R. Karnapo bei O. Noirato atskleisti prieštaravimai taip pat išlieka. Naudojantis tik atskiro individo pažinimu, negalima sukurti objektyvaus mokslo. M. Šliko konstatacija, primenantį antrąją R. Karnapo interpretaciją, neleidžia panaudoti kalbos priemonių mokslinio pažinimo tyrimui, o tai prieštarauja bendrai neopozityvizmo programai⁸.

Tolesnis empirinės kalbos, sudarančios mokslo kalbos pagrindą, aptarimas vyko daiktinės kalbos tyrimo ribose (minėtoji R. Karnapo interpretacija). Šiai koncepcijai artima K. Poperio pozicija, išreikšta „Tyrimo logikoje“. Prisijungdamas prie O. Noirato pateiktos R. Karnapo kritikos, K. Popperis mano O. Noiratą esant nepakankamai kritišką. Psichologizmą, esantį R. Karnapo koncepcijoje, reikią visiškai išgyvendinti. „Sakiniai gali būti pagrįsti tik sakiniais“⁹. Kadangi mokslo žinios objektyvios, tai mokslo kalba turi remtis intersubjektyviai patikrinamais sakiniais. Patyrimas, kieno jis bebūtų, visada yra individualus, todėl „niekad negali pateisinti mokslinio teiginio“. Vadinasi, „moksle nėra“ absoliučiai paskutinių „sakinių“, „mokslas nestovi ant tvirto pagrindo“. Sakiniai, kuriais remiasi mokslo kalba, K. Poperio žodžiais tariant, sudaro „bazinę kalbą“. Bazinės kalbos pagrindu negali būti išgyvenimai, kaip buvo manoma ankstyvosiose R. Karnapo ar M. Šliko koncepcijose, todėl, jog „kiekvienas aprašymas naudoja bendrus ženklus, universalijas, kiekvienas sakinytis turi teorijos, hipotezės pobūdį“. Šios universalijos negali būti priešpriešinamos jokiems išgyvenimams — «betarpiški išgyvenimai tik vieną kart „betarpiškai duoti“, jie vienkartiniai»¹⁰. Mokslas remiasi bazinės kalbos sakiniais. Šie savo forma yra pavieniai egzistenciniai sakiniai, neišvedami iš universalių sakinių, o jų neigimas neveda prie kitų bazinių teiginių. Susidaro įspūdis, jog K. Popperis atsisako pozityvistinės empirinės kalbos sampratos, nes

⁸ Ši programa nagrinėjama E. Nekrašo knygoje „Loginis empirizmas ir mokslo metodologija“.— V., 1979.

⁹ Popper K. Logik der Forschung.— Wien, 1935, S. 15.

¹⁰ Ten pat, p. 53.

„baziniai sakiniai turi būti intersubjektyviai tikrinami stebėjimu“¹¹. Mokslinio tyrimo metu tokius sakinius formuluojantis mokslininkas remiasi savo patyrimu, išgyvenimais. Bet pastarieji nepagrindžia bazinių sakinių, o motyvuoja tik jų priėmimą.

Taigi K. Poperis supranta empirinę kalbą konvencionaliai, jam mokslo kalba tampa priklausoma nuo mokslininkų susitarimo¹².

Anksčiau buvo išvardinti trys galimi betarpiško patyrimo sampratos variantai, duoti R. Karnapo straipsnyje „Fizikos kalba kaip universali mokslo kalba“. Paskutiniame loginio pozityvizmo raidos etape dominavo empirinės kalbos kaip daiktinės kalbos samprata. Pirmą kartą ji buvo suformuluota R. Karnapo straipsnyje „Patikrinamumas ir reikšmė“, o vėliau išvystyta „Fizikos filosofiniuose pagrinduose“. Ši empirinės kalbos koncepcija remiasi „stebėjimo sąvoka. Tiesa, filosofai ir gamtotyrininkai visiškai skirtingai vartoja terminus *stebimas* ir *nestebimas*. Tiksliai eksplikuoti šių terminų prasmės negalima, „nes egzistuoja kontinuumas, prasiidedas betarpiškais jutimiškais stebėjimais ir vėliau pereinas prie sudėtingesnių, netiesioginių stebėjimo būdų. Aišku, jog šiame kontinuume negalima rasti griežtos ribos <...>“¹³. Galų gale R. Karnapas nusprendžia, jog kalbos pasirinkimas esąs kiekvieno tyrinėtojo pragmatinis klausimas.

Vadinasi, galima padaryti išvadą, jog loginio pozityvizmo empirinės kalbos samprata vystėsi nuo fenomenologizmo prie fizikinio realizmo ir pasibaigė konvencionalizmu. Apibūdinant loginio pozityvizmo empirinės kalbos esminius bruožus, galima tvirtinti, jog loginiai pozityvistai stengėsi išskirti tam tikrą natūralios kalbos dalį, turinčią atlikti mokslinės kalbos funkcijas fiksuojant eksperimentinius rezultatus. Tiesa, empirinė kalba turi patenkinti tam tikrus papildomus reikalavimus. Svarbiausi iš jų yra šie:

1. „Pagrindiniai deskriptyviniai empirinės kalbos terminai turi būti stebėjimo terminai.
2. Deskriptyviniai terminai, papildomai įvedami į empirinę kalbą, turi būti apibendrinami arba eksplikitiniu apibrėžimu, arba sąlyginiu apibrėžimu, panaudojant stebėjimo terminus.
3. Nominalizmo reikalavimas: kintamųjų, naudojamų empirinėje kalboje, reikšmės turi būti konkrečios.
4. Finitizmo reikalavimas: individinių kintamųjų reikšmių sritis turi būti baigtinė.
5. Ekstensionalumo reikalavimas: empirinė kalba turi turėti tik ekstensionalius loginius ryšius“¹⁴.

Tačiau šie reikalavimai, išplaukiantys iš to idealaus mokslo modelio, kurį sukūrė ši normatyvinė mokykla, buvo neįvykdomi realiame moksliniame pažinime.

¹¹ Ten pat, p. 59.

¹² Išsamiau K. Poperio mokslo filosofija gvildinama E. Nekrašo straipsnyje „Indukcionizmo alternatyvos beiškant“.— *Problemos*, 1977, 1 (19) ir 2 (20).

¹³ *Карнап Р. Философские основания физики.*— М., 1971, с. 301—302.

¹⁴ *Диалектика научного познания.*— М., 1978, с. 410—411.

Pozityvistinė empirinės kalbos samprata rėmėsi patyrimo terminų absoliutumą, jų nekintamumą ir teorinio neutralumo koncepcija. Šie pagrindiniai empirinės mokyklos „stulpai“ buvo griaujami naujos postpozityvistinės mokyklos, kuriai priklauso T. Kunas, I. Lakatosas, P. Fejerabendas ir kt.

Kaip jau buvo minėta, šiuolaikinėje mokslo filosofijoje galima išskirti dvi kryptis — deskriptyvinę ir normatyvinę. Jų atstovai iš skirtingų pozicijų kritikuoja loginio pozityvizmo postulatus, bet tai nekliudo jiems priėti prie panašių išvadų. Pavyzdžiui gali būti I. Lakatoso ir P. Fejerabendo pateikta loginio pozityvizmo pažiūrų mokslo žinių pagrindo klausimų kritika.

I. Lakatosas neigiamai vertina empirinės mokslo bazės sąvoką. Ją turi sudaryti faktai, faktiniai sprendiniai. Bet I. Lakatoso nuomone, „faktinių sprendinių nesą; ši išraiška perėjusi į įprastinę kalbą iš dogmatinio empirizmo kalbos. *Moksliniai faktiniai sprendiniai* teoriškai apkrauti, nes jie remiasi vienokiomis ar kitokiomis „stebėjimo teorijomis“¹⁵. Vystydamas *grynų* empirinių duomenų koncepcijos kritiką, I. Lakatosas nurodo, jog faktiniai sprendiniai moksle gaunami mokslinės technikos pagalba, kuri „suponuoja pačios technikos teoriją, gaunamų rezultatų interpretaciją“¹⁶. Ypač ryškiai šią mintį iliustruoja radiožvaigždžių atradimas. Be radioteleskopo teorijos patys stebėjimo objektai neturėtų stebinių statuso. Šis pavyzdys aiškiai rodo, jog stebėjimas suponuoja stebėjimo teoriją. Apskritai priešstatyti „bazinius teiginius“ ir teoriją galima tik remiantis *monoteoriniu* mokslo modeliu. I. Lakatosas iškelia kitą, naują mokslo struktūros sampratą. Mokslas, anot jo, yra daugelio teorijų, siejamų bendros tyrimo programos, kaita. Konkrečios teorijos yra tų programų realizacija. Šį modelį I. Lakatosas vadina *plūralistiniu*. Anot jo, priešstatyti empirinius duomenis teorijai neįmanoma, nes priešstatymo atveju susiduria dvi teorijos: *interpretacinė*, fiksuojanti faktus, ir *aiškinančioji*, juos aiškinanti. Jei pastaroji nesiderina, tai nėra viena iš jų negali būti geresnė, kiekviena galima suabejoti ir peržiūrėti iš naujo. Klaida čia galima tiek fiksuojant empirinius duomenis, kurie monoteoriniame modelyje vadinami „empirine baze“, tiek ir aiškinant juos. I. Lakatosas akcentuoja, jog kiekvienas eksperimentinis rezultatas yra sujungtas su teorija, tuo pačiu neigdamas loginio pozityvizmo monoteorinį modelį.

Ypač griežtai pagrindines loginio pozityvizmo koncepcijos prielaidas kritikuoja P. Fejerabendas. Bene svarbiausia empirinių duomenų ir teorijos santykio aiškinimui yra stebėjimo, kalbos bei mokslo sąvokų turinio pastovumo koncepcijos kritika. Pagrindinis tos kritikos argumentas yra mokslo žinių vystymosi kaita, kurią stengiamasi akcentuoti.

Loginio pozityvizmo požiūriu patyrimas yra pastovus ir nekintantis mokslo pamatas, juo paremtos visos mokslinės teorijos. Prieš tokią patyrimo sampratą ir kovoja P. Fejerabendas. Straipsnyje „Mokslas ir patyri-

¹⁵ *Лакатос И.* История науки и ее рациональные реконструкции.— В кн.: Структура и развитие науки. М., 1978, с. 231—232.

¹⁶ *Lakatos I.* Criticism and the methodology of scientific research programs.— Proceedings of Aristotelian Society, London, 1968, vol. 69, p. 155.

mas“, nagrinėdamas patyrimo funkcijas, jis įrodinėja, jog „patyrimas atsirandąs kartu su teorinėmis prielaidomis, o ne anksčiau jų. Patyrimas be teorijos taip pat neįmanomas kaip ir teorija be patyrimo: kai pažįstantis subjektas atsiriboja nuo teorinės žinių dalies, tai tokiu atveju turime visai dezorientuotą individą, negalintį atlikti net paprasčiausio veiksmo“¹⁷.

Vadinasi, patyrimas negali būti mokslo, teorijos analizės išeities taškas. Patyrimas patenka į mokslą tik per stebėjimą, todėl, vystydamas loginio pozityvizmo koncepcijos kritiką, P. Fejerabendas demonstruoja pozityvistinės stebėjimo sampratos adekvatumą realiai mokslo praktikai. Daug dėmesio šiai kritikai jis skiria ir savo straipsniuose „Kaip būti geru empiristu“, „Aiškinimas, redukcija, empirizmas“, „Realizmas ir instrumentalizmas“ bei daugelyje kitų. Pagrindiniu argumentu prieš pozityvistų pateiktą *stebėjimo* kalbos, kaip nekintamos substancijos, sampratą yra jos kitimas. Jei-gų pasaulis yra toks pat visur ir visada, tai duomenys, aprašomi pastovia kalba, turi likti irgi tokie pat. Tuo tarpu mokslo istorija teikianti kaip tik priešingą vaizdą. Vadinasi, tokios kalbos nėra, ji galinti būti tik mokslo idealas. Tokia P. Fejerabendo logiška išvada. *Stebėjimo* kalbos kitimo liudijimais jis laiko „velnio matymo“, „demoniškos įtakos“ ir kitus panašius kalbos faktus¹⁸. Jie rodo, jog, keičiantis aprašymo kalbai, išnyksta ir pats stebimasis fenomenas. Ryškiausiai mokslinį *stebėjimo* kalbos kitimą demonstruoja lyginamoji Aristotelio ir I. Niutono judėjimo teorijų analizė. Remdamasis jos rezultatais, P. Fejerabendas daro išvadą, jog „žinių raidos efektu yra ankstesnių teorijų esminė modifikacija, apimanti ne tik jų skaitines reikšmes, bet ir pagrindinių deskriptyvinių tų teorijų terminų reikšmes“¹⁹. Konkretizuodamas nurodytą teiginį ir remdamasis termino *masė* naudojimo klasikinėje ir reliatyvistinėje fizikoje (kurios turi vieną bendrą aprašymo sritį) analize, P. Fejerabendas parodo, jog dvi sąvokos, žymimos vienu terminu, yra skirtingos. Sekdami pagrindinių deskriptyvinių terminų pastovumo postulatu, turėtume priėti išvadą, jog šios dvi sąvokos turi būtina sutapti. Vadinasi, „terminų pastovumo postulatas neatitinka realios mokslo praktikos. Daugeliu atvejų negalima susieti kai kurių viena iš kitos išplaukiančių teorijų tokiu būdu, jog pagrindiniai jų terminai bendroje aprašymo *D* srityje, kurioje teorijos sutampa ir yra empiriškai adekvačios, turėtų tas pačias reikšmes arba būtų bent susieti empiriniais apibendrinimais“²⁰. Nauji empiriniai duomenys neatsiranda tuščioje vietoje. Jie gimsta kitų bendresnių ir platesnių teorijų „fone“. Šis fonas — būtina žmogiškojo pažinimo sąlyga. Ji neleidžia sukurti grynos *stebėjimo* kalbos, ją vienaip ar kitaip deformuoja.

P. Fejerabendo plėtotą kritiką artima K. Poperiui. „Tyrimo logiką“ leisdamas pakartotinai (angliškai knyga išversta „Mokslinio atradimo logika“), K. Poperis papildo ankstesnį tekstą: „stebėjimas, juo labiau stebėjimo

¹⁷ *Fejerabend P.* Jak być dobrym empiristą? — Warszawa, 1979, s. 196.

¹⁸ Ten pat, p. 49—50.

¹⁹ Ten pat, p. 118.

²⁰ Ten pat, p. 120.

sakiniai bei sakiniai, kalbantys apie eksperimentų rezultatus, visada yra stebimų faktų *interpretacija*, jų *teorinė interpretacija*²¹. Apskritai „beprasmiška tikėti, jog mes galime pradėti tik nuo gryno stebėjimo, be jokios teorijos“²². Stebėjimas visada atrankus. Jis turi turėti pasirinktą objektą, atitinkamą užduotį, susidomėjimą, požiūrio tašką, problemą. Jo aprašymas suponuoja aprašymo kalbą, kuri neegzistuoja be aprašančiojo subjekto, sprendžiančio mokslines problemas, turinčio savo pažiūras ir t. t. Todėl K. Popperis teigia: „mokslas prasideda problema, o ne stebėjimu“²³.

I. Łakatosas, P. Fejerabendas ir K. Popperis atskleidžia realius loginio pozityvizmo trūkumus, tačiau pats postpozityvizmas nesugeba pateikti naujo problemos sprendimo.

Nagrinėdamas empirinių duomenų vaidmenį pažinime ir jų santykį su teorija, F. Engelsas nurodo, kad tik teorija suteikia visoms mūsų pažiūroms darnią visumą, t. y. mokslui, „be kurio šiandien negali apsieiti nė lėkščiausias empirikas“²⁴. F. Engelsas pabrėžia, jog „išimtinė empirija, kuri leidžia sau mąstyti geriausiu atveju nebent matematinių apskaičiavimų forma, tarsi operuojanti vien tik neginčijamais faktais. O iš tikrųjų ji operuoja dažniausiai tradiciniais vaizdiniais, daugiausia pasenusiais savo pirmtakų mąstymo produktais <...>. Net eksperimentais nustatyti faktai jai palmažu pasidaro neatskiriami nuo atitinkamų tradicinių jų aiškinimų <...>. Ši empirija jau *nebegali* teisingai pavaizduoti faktų, nes į jų vaizdavimą įsibrauna tradicinis aiškinimas“²⁵. Kitaip sakant, „ta empirija, kuri pati kiek galėdama draudžia sau mąstyti, kuri kaip tik dėl to ne tik klaidingai mąsto, bet ir neįstengia tiksliai sekti faktų arba bent teisingai juos dėstyti ir kuri pavirsta tikrosios empirijos priešingybe“²⁶, nėra moksliška. Empiriniai duomenys atspindi pasaulį kaip reiškinių iš jo išorės, o teorija bando atskleisti esminius reiškinių ryšius, atspindėti pasaulį giliau ir visapusiškiau. Realiame pažinimo procese empiriniai duomenys ir teorinės žinios yra vieningos, jų atskyrimas galimas tik teorinėje rekonstrukcijoje. Empiriniai pažinimo metodai: stebėjimas, eksperimentas, matavimai gali būti taikomi tik remiantis aiškinančiąja teorija. E. Meškauskas žodžiais tariant, „eksperimentas realizuoja teorinių modelių sugretinimą su materialiais, o ne tiesiogiai su natūraliais pačios tikrovės procesais jų materialaus modeliavimo galimybių ribose“²⁷. Nėra jokios absoliučios ribos tarp empirinių duomenų ir teorinių žinių. Ilgainiui vienos sąvokos, anksčiau traktuotos kaip teorinės, vėliau tampa empirinėmis, kitos, laikytos empirinėmis, vystantis eksperimentinei technikai, visiškai atmetamos. Taigi empirinės kalbos nekintamumas — tai mitas, kurį griauna reali mokslo praktika. Empiriniai ir teoriniai teiginiai, egzistuojantys mokslo kalboje, negali būti

²¹ Popper K. Logika odkrycia naukowego.— Warszawa, 1977, s. 91.

²² Popper K. Conjectures and refutations.— London, 1972, p. 46.

²³ Ten pat, p. 222.

²⁴ Engelsas F. Gamtos dialektika.— V., 1960, p. 16.

²⁵ Ten pat, p. 95—96.

²⁶ Ten pat, p. 75—76.

²⁷ Meškauskas E. Faktinė medžiaga teorijų turinyje.— Problemos, 1979, 1 (23), p. 7.

griežtai priešpriešinami. Bet jie nėra ir tapatingi. Fakto fiksavimą sudaro dvi procedūros — *fiksuojančioji* ir *aiškinančioji*. Pirmoji nustato konkretaus mokslinio tyrimo, matavimo rezultatą, o antroji įjungia jį į tam tikrą teoriją, naudojant vienokius ar kitokius teorinius terminus, teorijos kalbą. Kintant mokslui, greičiausiai kinta teorijos, o „faktai lieka, net jeigu jų supratimas pasirodo esąs klaidingas“²⁸.

„Marksistinės pažinimo teorijos požiūriu, nepagrįstas yra pats tikslas išskirti empirinę medžiagą iš mokslo turinio kaip besąlygišką gnoseologinės analizės objektą. Toks išskyrimas gali būti tik santykinis, pritaikomas tik konkrečios teorijos konkrečiam turiniui. Tam tikrus faktus empirinė medžiaga padaro tik tam tikra teorija, susiedama juos su savo aiškinamuoju turiniu“²⁹.

Taip aiškinant faktų ir teorijų santykį, iškyla klausimas, kaip, remiantis faktais, lyginamos konkuruojančios teorijos. Tarkime, jog egzistuoja dvi skirtingos teorijos T_1 ir T_2 , aprašančios vieną ir tą patį objektyvios realybės fragmentą (tų teorijų turinys bent iš dalies sutampa). Jeigu jos skirtingos, tai tą patį objektyvios realybės fragmentą aprašys panašiai, bet skirtingai, t. y. nusakys skirtingus faktus f_1 ir f_2 . Kadangi šiuose faktuose galima išskirti dvi dalis; *aiškinančią* ir *fiksuojančią*, tai teorijų palyginimui reikia išskirti paskutiniąją. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo neįmanoma, nes, kaip minėta, tik dėl teorijos gali egzistuoti faktinis jos turinys. Tačiau fiksuojančiąją fakto dalį lemia ne T_1 ir T_2 , o platesnės, dažniausiai ankstesnės ir bendresnės teorijos. Tos teorijos atlieka fono vaidmenį, jų įtaka kitoms teorijoms retai pastebima ir dažniausiai nekvestionuojama. Kaip tik šis *fonišis* turinys, egzistuojamas už duotų konkrečių mokslinių teorijų ribų, leidžia palyginti jas vieną su kita, išskiriant eksperimentiniuose rezultatuose neutraliąją (lyginamųjų teorijų atžvilgiu) dalį.

²⁸ Engelsas F. min. veik., p. 113.

²⁹ Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai.— V. 1981, p. 152.